

Szántó (Seligman) Eleázár életútja, önképe, szerepvállalása

1893 februárjának közepén a hazai sajtó Szántó (Seligman) Eleázár, az Országos Magyar Izraelita Tanítóegyesület egykori elnökének haláláról számolt be.¹ Bánóczi József² Szántó Eleázárra a következő sorokkal emlékezett: „[...] jó zsidó és lelkes hazafi [...]”.³ Ehrentheil Mór⁴ héber sírverssel búcsúzott tőle, amelynek egyik versszakában a megbecsültségét méltatta: „A sírja mellett állt a sokaság / Az angyalok betakarják őt a szárnyaikkal / Földjének lakói könnyes szemmel gyászolják / és az ajkuk hálaadással megtelik.”⁵

Szántó Eleázár – eddigi tudomásunk szerint – nem írt visszaemlékezést. Életpályájának, szerepvállalásának bemutatásakor e tanulmány az identitás élettörténeti megközelítésében, egyfelől az „ént” állítja a vizsgálat középpontjába, másfelől az identitáspolitikai nézőpontot.⁶ Az „én” hangsúlyú biográfiai megközelítés maga is két forrástípusra támaszkodik. Szántó Eleázár egyetlen esetben, a névváltoztatásának indoklásaként

□ Mislovics Erzsébet, történész, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Történeti Segédtudományi Tanszék, e-mail: mislovicse@yahoo.com

A tanulmány az NKFI Alap támogatásával, az OTKA K 143231 számú kutatási program keretében készült.

- 1 Szántó Eleázár. *Pesti Hirlap*, 1893. február 16. 5; Halálozások. *Pesti Napló*, 1893. február 16. 5; Halálozások. Egy érdemes ember halála. *Szegedi Híradó*, 1893. február 16. 6; Szántó Eleázár. *Egyenlőség*, 1893. február 17. 5–6; Gyászrovat. *Fővárosi Lapok*, 1893.02.17. 405; Szántó Eleázár halála. *Magyar Hirlap*, 1893.02.17. 7; Halálozás. *Népnevelők Lapja*, 1893.02.18. 116.
- 2 Születési nevén Weisz József 1849–1926 között élt. Filozófiai és irodalomtörténeti író, pedagógus. Szilágyi Géza: Bánóczi József. In: Ujváry Péter (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest: Makkabi, 2000. 84–85.
- 3 Bánóczi József: Szántó Eleázár 1829–1893. *Izr. Tanügyi Értesítő*. 1893/3. 46.
- 4 1825–1894 között élt. Pedagógus, író. Seltman Rezső: Ehrentheil Móricz. In: Ujváry, 2000. 216.
- 5 Ehrentheil Mór: Nod Dmaot [Könnyek özöne]. *Izr. Tanügyi Értesítő*. 1893/4. 69.
- 6 Pataki Ferenc: Történelem és élettörténet. In: Pataki Ferenc: *A varázsát veszített jövő*. Budapest: Noran Libro, 2011. 32–43.

írt döntésének háttéréről,⁷ ezért életútjának fennmaradt részletei csak szubjektív „szűrőkön” keresztül elemezhetők, ugyanis kortársai, kollégái, tanítványai a tőle hallott elbeszélések alapján közöltek adatokat, és ezek többnyire más forrásokkal nem támaszthatók alá. A másik forrástípus esetében a szerző írásai teremtenek lehetőséget identitásának, és az azt befolyásoló helyzeti tényezőknek az elemzésére. Összevethetjük hogyan kapcsolódik a szerző élettörténete a történelmi eseményekhez.⁸ A különböző folyóiratokban, napilapokban megjelenő cikkei, tanulmányai, illetve ismerősei által lejegyzett történetei alapján e tanulmány arra keresi a választ, Szántó Eleázár hogyan látta és értékelte a saját helyzetét és szerepét a magyar társadalomban és zsidó közösségben, illetve hogyan fejezte ki a zsidó felekezethez való kötődését, és mennyire állt ez összhangban a kortársai által róla alkotott véleménynel.

Szántó Eleázár életútja – Pályaválasztás

Szántó Eleázár Seligman Eleázár néven született 1829. május 28-án Kajászószentpéteren.⁹ Születésének napjaként a források 29-ét említik, azonban a fennmaradt anyakönyvi kivonat igazolja, hogy ez csupán elírásból ered.¹⁰ Apja, Seligman M(arcus, Márk) a kajászószentpéteri rabbiszéket töltötte be egész életében. Kortársai felvilágosodott, művelt rabbiként tartották számon.¹¹ Szántó Eleázár otthon hagyományos zsidó oktatásban részesült, majd a további tanulmányairól az egyes források különbözőképpen emlékeznek meg. Bárd Rezső¹² 1893-ban említi, hogy fiatalon a Hampel-féle kereskedelmi iskolába íratták be a szülei. Ez az

7 Szántó Eleázár: Bucsó nevemtől. *Az országos magyar izr. tanító-egyesület Értesítője*, 1882/7. 105–106. (Továbbiakban Szántó, 1882a.)

8 Tajfel, Henri – Turner, John: An integrative theory of inter-group conflict. In: Austin, William G. – Worchel, Stephen (eds.): *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey: Brooks/Cole, 1979. 33–47; Erikson, Erik H.: *A teljes életciklus*. Budapest: Anima, 2019.

9 Kajászó izr. születési anyakönyv, 1813–1895. 1829/183..

10 Néhány példa: Munkácsi Bernát: Szántó (Seligmann) Eleázár. In: Ujváry, 2000. 825–826; [Név nélkül]: Szántó Eleázár. In: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. mek.oszk.hu, 1909, <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (letöltés ideje: 2024. március 10.); Schichtancz Ármin: Szántó Eleázár 1829–1893. *Egyenlőség*, 1893. február 17. 5.

11 Schichtancz Ármin: Szántó Eleázár. *Izr. Tanügyi Értesítő*, 1893/3. 43. (A továbbiakban Schichtancz, 1893a.)

12 1868–1935 között élt. A Pesti Izraelita Hitközség tanítója, oktatásügyi előadója, valamint az Izraelita Tanügyi Értesítő szerkesztője. Bárd Rezső. In: Ujváry, 2000. 88; Bárd Dezső [!] temetése. *Egyetértés*, 1935. június 21. 12.

iskola többek között helyesírást, fogalmazást, kereskedelmi számtant, könyvvitelt, szépírást, földrajzot, történelmet és áruismeretet is oktatótt.¹³ A megélhetéshez szükséges praktikus ismeretek mellett Szántó már idejekorán megismerkedett a világi tudományokkal is. Ezek körébe tartozott a német, a francia, az olasz, az angol és a magyar nyelv. Schichtancz Ármin megemlékezése szerint már 14 évesen, tanulmányait hátrahagyva a „szükségtől kényszerítve nevelőnek” állt.¹⁴ Látszólag ez egybecseng Szántó Eleázár egy később megfogalmazott állításával, amit 1884-ben Berndorfer Kálmán székesfehérvári tanító halálakor vetett papírra: „A haza más tudósai a társadalom bármely osztályában érvényesíthették tudományukat, a zsidó előtt csak két út állt nyitva, az orvosi vagy a tanítói pálya. De az orvosok is rendszeren a tanítói pályával kezdték.”¹⁵ Ezzel utalhatott arra, hogy ha valaki nem akar felhagyni a tanulással, de biztos keresetet is szeretne, a tanítói pálya nyújtott erre megoldást. A fenti adatok alapján szülei döntése a pályaválasztás tekintetében hagyományőrzést és új szemléletet is tükrözött. A kereskedelmi iskola olyan szakmát adó képzést biztosított, amely a zsidó közösségben „hagyományosnak” tekinthető, emellett államilag is elismert bizonyítványt adott, s a tanulmányok abszolválása után akár kis tőkével is boldogulhatott volna kereskedőként Szántó Eleázár, ő azonban nem követte ezt az utat. A tanítói pálya választása vélhetően belső késztetésből fakadt, hiszen a munka mellett esti vagy vasárnapi iskolában is elsajátíthatta volna a kereskedelmi ismereteket. A tágabb értelemben vett családjához tartozó kortársa, Munk Adolf a visszaemlékezésében említi, hogy a jesiva-tanulmányai után a tanítói pályát választva a nagyszombati községi iskolában tanított, majd magántanárnak szegődött. Ezt követően családja fenntartása érdekében a kereskedői pályára lépett.¹⁶ Két hasonlóságot felmutató, de teljesen eltérő életpályamodell bontakozik ki. Munk Adolf fia, Munkácsi Bernát¹⁷ az 1929-ben megjelenő Magyar Zsidó Lexikon szócikkében további adalékkal szolgált Szántó Eleázár tanulmányairól: „[...] kezdetben teológiai tanulmányokat folytatott,

13 Schack Béla dr. – Vincze Frigyes dr.: *A kereskedelmi oktatásügy fejlődése és mai állapota Magyarországon*. Budapest: Franklin társulat, 1930. 204–206.

14 Schichtancz Ármin: Szántó Eleázár 1829–1843. *Magyar Tanítóképző*. 1893/4–5. 298. (Továbbiakban: Schichtancz, 1893b.)

15 Szántó Eleázár: Berndorfer Kálmán. *Az orsz. izraelita tanító-egyesület Értesítője*. 1884/12. 170.

16 Méir Ávrahám Munk: *Életem története*i. Budapest – Jeruzsálem: Múlt és Jövő, 2002. 251.

17 Munkácsi Bernát születési nevén Munk Bernát 1860–1937 között élt. Nyelvész, etnológus, az MTA tagja. Szilágyi Géza: Munkácsi Bernát. In: Ujváry, 2000. 620–621.

majd hajlamát követve a tanítói pályára lépett.”¹⁸ Mindez párhuzamba állítható Munk Adolf élettörténetével, aki maga is korábbi környezetéből kiszakadva, tanulmányai során az idegen tudományok felé fordult.¹⁹

Seligman Eleázár 14 éves korától községről községre járva tanítóskodott (a pontos helyszíneket nem említi). 1850 áprilisában Székesfehérvárra, a hitközségi iskolába hívták meg tanítónak. Ezt követően 1854-ben a szegedi iskolába került, ahol már okleveles tanítóként alkalmazták, mivel az ottani képezdében tanítói vizsgát tett.²⁰ Szegedi tartózkodása alatt ismerkedett meg Ba(c)k Johannával, akivel 1858-ban házasságot kötött.²¹ Ez a frigy tovább erősítette a tanítói pálya iránti elköteleződését, hiszen felesége maga is tanítónő volt. 1859-ben a megalapuló pécsi királyi mintafőtanodába nevezték ki tanítónak. Majd 1869-ben a pesti izraelita hitközség fiúiskolájának az igazgatói posztját töltötte be.²² Karrierjének fontos állomása, amikor 1870-ben a Magyar Izraelita Országos Tanítóegyesület alelnökévé, majd 1874-ben az elnökévé választották. 1875-ben a tanítók lapjaként szolgáló *Izraelita Tanügyi Értesítő* megalapítója és szerkesztője lett. A tanítói munkásságának elismerésül az uralkodó 1887-ben arany érdemkereszttel tüntette ki.²³

18 Munkácsi, 2000. 826.

19 Munk, 2002. 174.

20 Schichtancz, 1893a. 44.

21 *A nyitrai, nagyváradi és budapesti Munk-család valamint a nyitrai, nagyapolcsányi, balassagyarmati, nagykanizsai, szentesi és budapesti Felsenburg-család genealógiája: ősök és ivadékok.* (Összeállította: Munkácsi Bernát; kiegészítette, átdolgozta és sajtó alá rendezte: Munkácsi Ernő.) Budapest: [Országos Zsidó Múzeum], 1939. 28.

22 Schichtancz, 1893a. 44.

23 *Értesítés Szántó Eleázár, a budapesti izraelita elemi nőiskola igazgatója részére érdemrend adományozásáról.* HU_BFL_IV_1402_b_1887_0152.; MNL online adatbázis, Minisztertanács jegyzőkönyvek 1867–1944. 1886. december 27. 35. ülés 11. napirendi pont: Szántó Eleázár az izraelita präparandia igazgatójának kitüntetése. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=preservica:c53916bb-dbbc-480f-8d5f-b65e110bc18e> (letöltés ideje: 2024. március 12.)

A magyar nemzethez való lojalitás kifejezése és az identitás külső jelei – öltözet, nyelvhasználat, névválasztás

Bárd Rezső szavai szerint „mint magyar vidék szülöttje, tőzsgyökeres magyar érzésével tiszta hazafiságával mintaképe volt a hazáját hőn szerető és híven szolgáló magyar zsidónak”.²⁴ Szántó Eleázár élettörténetét tekintve e sorok hűen tükrözték a magyar állam és nemzet felé kinyilvánított lojalitását, és a zsidóság iránti egyidejű, mély elköteleződését. Tanítói pályáját csaknem derékba törte a szabadságharc ügyéért való lelkesedése. Szántó nem vett részt a hadi eseményekben, ennek okáról nem tett említést a cikkeiben. Munk Adolf emlékiratában lejegyezte, hogy őt saját rokonai óvták attól, hogy ifjonti lelkesedéssel meggondolatlanul cselekedjen, ezért hazahívták.²⁵ A szabadságharcról igen negatívan emlékezett meg: „A forradalom erőszakoskodással, rablással és gonosz tettekkel kezdődött”.²⁶ Ellenérzésének oka részben visszavezethető a forradalom idején a zsidók ellen zajló pogromokra és atrocitásokra,²⁷ másfelől az uralkodó iránti lojalitás is meghatározó a hagyományőrző zsidóság körében.²⁸ Szántó Eleázár Munkkal ellentétben szavakkal és tettekkel is a szabadságharc eszméjének szolgálatába állt a Bach korszak idején. Schichtancz Ármin 1892-ben a *Magyar Paedagógiai Szemlében*, illetve 1893-ban a *Magyar Tanítóképzőben* Szántó Eleázárról készített életrajzokban írta le a következő, többféle változatban fennmaradt történetet. Az 1892. évi cikke szerint az események a pesti színházban 1853-ban játszódtak le, míg 1893-ban ugyanazt a történetet 1851 végére teszi, és a színhelyet a székesfehérvári színházba.²⁹ Az *Egyenlőség* lapjain hasonlóképpen az utóbbi változat szerepel, ám itt a cikk szerzőjének a neve nem került közlésre.³⁰ A történet szerint egy részeg tiszt a színházban a magyarokat „*rebellis magyar kutyáknak*” nevezte, akiket vassal

24 Bárd Rezső: Emlékbeszéd Szántó Eleázár felett. *Izr. Tanügyi Értesítő*, 1893/4. 62.

25 Munk, 2002. 154.

26 Munk, 2002. 152.

27 Hermann Róbert: Antiszemita zavargások, atrocitások, pogromok 1848-1849. <http://konfliktuskutato.hu/> http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=134:antiszemita-zavargasok-atrocitasok-pogromok-1848-1849-&catid=16:esetek (letöltés ideje: 2024. március 21.)

28 Munk, 2002. 154.

29 Schichtancz Ármin: Szántó Eleázár. *Magyar Paedagógiai Szemle*, 1892/7. 208; Schichtancz, 1893b. 298.

30 „Miért került Szántó Eleázár a Neugebäudeba.” *Egyenlőség*, 1893. február 17. 10.

és korbáccsal kell a helyes útra terelni. Ekkor odalépett hozzá Szántó Eleázár a következő szavakkal: „Ilyesmit hallok a legörömostebb”. A tiszt meglepődve kérdezte miért, amire a következő felelet érkezett: „Mert az ilyen magaviselet csak erősíti a magyar nemzeti érzést és csak fokozza az elnyomók iránt a jogos gyűlöletet”.³¹ Még azon a napon Pestre hurcolták. A történet első változata szerint három, míg a második szerint hat hónapnyi fogság után engedték haza apja közbenjárásának köszönhetően.³² 1854-ben már Szegeden élt, ahol korábban elvégezte a tanítóképzőt. Szegedi megtelepedése vélhetően annak is köszönhető, hogy ebben az időszakban az a Löw Lipót rabbi teljesített itt szolgálatot, akit a szabadságharcban való tevékenységéért üldöztek, sőt fogságba vetettek.³³ Löw Lipót korábban Nagykanizsán és Pápán működött rabbiként, és igen korán magyarul tartott prédikációkat. Szántó Eleázár Löw Lipót iránti tiszteletének többször is hangot adott írásaiban. 1885-ben az *Értesítőben* a következő sorokkal emlékezett meg róla: „Löw Lipót, a tudós főrabbi, a haladás fáradhatatlan előharcosa, a kitűnő hazafi és buzgó zsidó, ki a szabadságharcban cselekvőleg is részt vett”.³⁴ Emellett „*kiváló magyar zsidó papként*” állította példaképül az utódok számára. E sorok Szántó Eleázár társadalmi csoportválasztására is utalnak, meghatározva mely kategóriába tartozónak tekinti magát: magyar zsidó. E sorokban az akkulturáció hatásainak eredménye, a magyar társadalomba való integrálódás igénye mutatkozik meg.³⁵ Bárd Rezső a visszaemlékezésében Szántó Eleázárra, mint a magyar föld szülöttére hivatkozott, azaz Szántó a születésétől kezdődően a magyar társadalom része. A kortársak leírásai alapján Szántó Eleázár identitásának részévé válik a szabadságharc eszméjéhez hú hazafiak csoportjához tartozás, amelynek legitimációját a Bach korszakban az 1848/49-es forradalom és szabadságharc ügye melletti kiállása biztosítja számára.

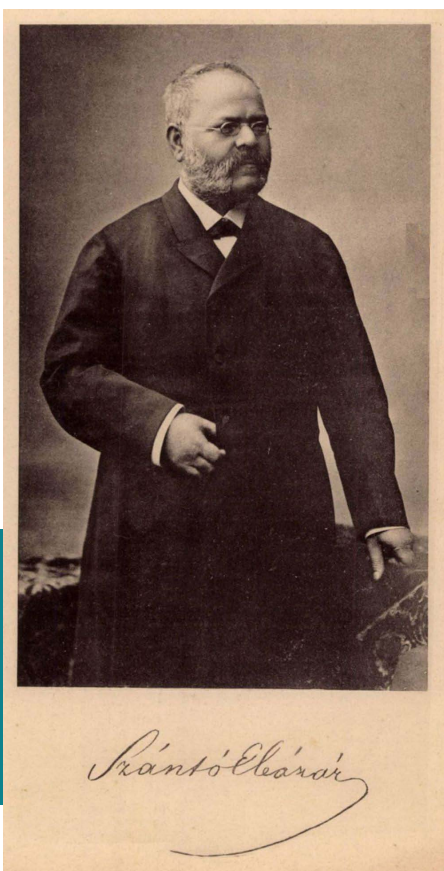
31 Schichtancz, 1893b. 298–299.

32 A három hónapnyi fogság időpontját a szerző, Schichtancz Ármin napra pontosan közölte: 1853. január 28. és 1853. április 11. között tartott a fogság ideje. További források nem erősítik meg sem a három, sem a hathónapos büntetés tényét. Schichtancz, 1893a. 44.

33 Löw Immanuel – Kulinyi Zsigmond: *A szegedi zsidók 1785-től 1885-ig*. Szeged: Szegedi Zsidó Hitközség, 1885. 200.

34 Szántó Eleázár: Boldogult Löw Lipót szegedi főrabbi emlékezete lapunk tíz évi fennállásának évfordulója alkalmából. *Az orsz. izraelita tanító-egyesület Értesítője*. 1885/10. 145.

35 A zsidóság körében az asszimiláció fokozatait vizsgálja: Fenyves Katalin: *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*. Budapest: Corvina, 2010.

Szántó Eleázár, 1892.

[Wikimedia Commons](#)

A modernizáció a 19. század elején a zsidó közösségeket számtalan kihívás elé állította, és erre a különböző formálódó vallási irányzatok tagjai nem azonos módon reagáltak, illetve még az egyes irányzatokon belül is megosztottá vált a tagság.³⁶ A korszak egyik ilyen kihívása az egyén és a közösség viszonyrendszerének megváltozása volt, amely szorosan összefüggött a zsidóság jogi helyzetének rendezésével. Chorin Áron aradi rabbi és Hatam Szofér pozsonyi rabbi más-más megoldást ajánlott erre a kérdéskörre.³⁷

36 Silber, Michael K.: Az ultraortodoxia keletkezése, avagy egy hagyomány kitalálása. In: Silber, Michael K. (szerk.): *Magyar zsidó történelem – másképp. Jeruzsálemi antológia*. Budapest: Múlt és Jövő, 2008.

37 A modernizációra adott válaszok: Chorin Áron: A vallási reformok ügye Magyarországon. In: Komoróczy Géza (szerk.): „Nekem itt zsidónak kell lenni”. Források és dokumentumok (965–2012). Pozsony: Kalligram, 2013. 477–482; Moses Schreiber / Mose Szófér / Hatam Szófér: „Izrael fiainak népét elválasztani a többi néptől”. In: Komoróczy, 2013. 525–529.

A zsidók bizonyos csoportjai a magyar állam felé önként lépéseket tettek, és magyarnak vallották magukat.³⁸ Ennek külső kifejező eszközei: az öltözet, a névhasználat és a nyelvhasználat volt. Munk Adolf művében megemlíti, hogy apja, az ultraortodox nézeteket valló Munk Bernát megdöbbenéssel vette tudomásul, hogy gyermekét Munk úrnak szólítják.³⁹ Fiának kifejezte, hogy „[...] a név megváltoztatása az első bűn az istenfélő bóchur számára, mert áldott emlékű bölcseink mondták, három dolog érdemében váltottak meg őseink Egyiptomból. És ezek egyike volt, hogy nem változtatták meg a nevüket.”⁴⁰ Ezeknek a külső jegyeknek a jelentősége abban rejlik, hogy megváltoztatásuk egyéni döntés eredménye, azonban a döntés következményeként kialakuló jelenségek közüggé válnak.

Szántó Eleázár esetében az öltözetéről két forrás ad számot. Az osztrák tiszttel való viszályakor 1851-ben (avagy 1853-ban) Schichtancz leírása szerint magyaros ruhát hordott: „E szavak a magyarba öltözött fiatal ember szájából a káromkodó tisztet annyira meglepték”.⁴¹ Ez vélhetően a magyar nemzeti viseletet takarhatta. A színházban az ünnepélyes ruha a nemzethez való tartozás kifejezéséről árulkodik. 1892-ből fennmaradt Szántó Eleázár fényképe, amely valójában derékig ábrázolja. A képen az akkor 63 éves férfit polgári öltözetben (felöltő, fehér ing és nyakkendő) láthatjuk, arcán formára nyírt szakállt viselt.⁴² A hétköznapi viselete a többségi polgári társadalom tagjainak korabeli öltözkését idézte.

A magyarországi zsidóság körében a német családnevek aránya egészen az első világháborúig meghatározó maradt.⁴³ Mindez az 1787. évi II. József által kiadott névrendelet hatására vezethető vissza, amelyben az uralkodó szabályozta a személy- és családnevek felvételét a zsidó alattvalói számára.⁴⁴ Valójában az ezt követő időszakban a névhasználat nem következetes: vagy a kettős névhasználat módszere válik meghatá-

38 Karády Viktor: *Önazonosítás, sorsválasztás. A zsidó csoportazonosítás történelmi alakváltozásai Magyarországon*. Budapest: Új Mandátum, 2001.

39 Munk, 2002. 189.

40 Munk, 2002. 190.

41 Schichtancz, 1893b. 299.

42 Schichtancz, 1892. 2.

43 Karády Viktor – Kozma István: *Név és nemzet. Családnév-változtatás névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországn a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest: Osiris Kiadó, 2002. 22–25.

44 II. József király: Rendelet a zsidók nevééről. In: Komoróczy, 2013: 399–405; Scheiberné Bernát Lívia: *A magyarországi zsidóság személy- és családnevei II. József névadó rendeletéig*. Budapest: MIOK, 1981.

rozóvá a zsidóság körében, vagy már az új neveiket használják. Az első esetben otthonaikban és családjukban a megszokott hagyományos néven szólították egymást, ami többnyire a személynevről. A külvilág felé a felvett család- és személyneveiket használták. Munk Adolf magára Meir Ábrahámként hivatkozik, a lányait Jitl, Mirjám és Dina néven említi, akiknek a „hivatalos” magyar nevei Juliska, Mariska, Krisztina.⁴⁵ A zsidóság körében a családnevek névmagyarosítása, amely állami engedélyhez kötött, valójában csak szűk réteget érintett, és ők is főként a városi lakosság köréből kerültek ki. Ennek oka részben a névváltoztatás során felmerülő anyagi kiadásokban, részben pedig abban a tényben rejlett, hogy a zsidók állami hivatalokban nem helyezkedhettek el, ahol elvárásaként fogalmazódhatott volna meg a névmagyarosítás. Ugyanakkor a zsidó társadalom körében jóval szélesebb körben létezett a magyarosodási integrációs stratégia alkalmazása a személynévhasználatban. Erre utalnak az uralkodók (Terézia, Mária, Imre, Lajos), szentek (Margit, Imre), vagy a környezetükben divatos nevek (Rozália, Júlia) választása.

Seligman Eleázár 1882-ben, 53 évesen változtatta meg a nevét Szántóra.⁴⁶ A névmagyarosítás ennyi idősen kérdéseket vet fel. A választ erre a kérdésre ő maga adja meg „*Bucsú a nevemtől*” cikkében.⁴⁷ Vajon miért nem változtatta meg korábban a nevét? Saját szavai szerint „mindig iparkodtam az őseiktől öröklött nevet tiszteletben tartani.”⁴⁸ Mi ösztönözhette a családnévvaltoztatásra? A kérdésre a választ közvetetten *A Hon* lap bejegyzése adhatja meg, amely szerint a zsidó tanítók körében kezdetét vette a névmagyarosítás.⁴⁹ A névváltoztatásának jelentőségét mutatja, hogy az ország jelentősebb, illetve vidéki lapjai egyaránt leközlötték.⁵⁰ Arra a kérdésre vajon mennyiben tekinthető a névmagyarosítása a pozíciójából fakadó elvárás teljesítésének, illetve valódi belső késztetésnek, nem adható egyértelmű válasz. A kérelmében és a hozzácsatolt engedélyekben semmilyen magyarázat nem szerepel a változtatás okára. Az engedélyeztetést saját, valamint fiai, Frigyes, Aladár és Sándor nevében nyújtotta be, így biztosítva, hogy utódai ugyanazon családnevet

45 Munk, 2002. 279–284.

46 MNL, OL K 150. 1882-1-1. 31999.

47 Szántó, 1882a 105.

48 Szántó, 1882a. 105.

49 *A Hon*, 1882. június 15.; a tanítók körében a névmagyarosítás ösztönzése az 1881-ben Telkes (Rubin) Simon elnökletével megalapított Központi Névmagyarosító Társaság tevékenységéhez kapcsolódhatott.

50 *Székesfehérvár és Vidéke*, 1882. június 15; *A Hon*, 1882. június 15. 1; *Fővárosi Lapok*, 1882. június 15. 862; *Budapesti Közlöny*, 1882. június 15. 3.

vigyék tovább. Fiainak a névmagyarosítás a jövőbeli karrierépítésében nem játszott döntő szerepet, Frigyes és Sándor ekkor már segédekként dolgoztak, Aladár az egyetlen, aki iskolai tanulmányokat folytatott.⁵¹ Rosália lánya nem került megemlítésre a névváltoztatók között. Ennek oka, hogy ő 1880. október 24-én férjhez ment Gruber Dávidhoz.⁵² Mivel több lánya nem született, nem egyértelműsíthető, vajon lányai nevének magyarosítását is kezdeményezte volna-e. A fentebb említett cikke névváltoztatásának engedélyezése után mintegy fél hónappal jelent meg, július 1-én. Feltételezhető, hogy a környezetének visszajelzései ösztönözték, hogy indokolja tettét. Új családnevét részben azzal magyarázza, hogy a nevét ugyan az őseitől örökölte, de ez a 18. század végén felvett német eredetű név, bár a polgárosodás első jele volt, mégis kényszerűségnek számított. Mivel az uralkodói rendelet német családnevet írt elő, neki kötelessége szót emelni a névmagyarosítás mellett, hiszen „az országos érdekek megkívánják, hogy a haza külsőleg is magyar jellemet öltjön, a haza ellenei nem egyszer utaltak arra, hogy a magyar a saját hazájában minoritásban van.”⁵³ Hangsúlyozza, hogy a magyar név nem az ősi hit takargatását célozza, ellenkezőleg nyomatékosítja, hogy „a magyar zsidó mindenben, még a nevében is magyar.”⁵⁴ E sorok összhangban állnak tetteivel. Mégis a névváltoztatás tekintetében érezhető némi kettősség a szavai (írásai) és tettei között. Vélhetően döntése nem egyértelműen belső, önkéntes készletéből fakadt.

A 20. század folyamán a különböző visszaemlékezések, említések Szántó (Seligman) Eleázárként említik.⁵⁵ Ő maga írásai során soha nem használta ilyen formában a nevét, következetesen csak a Szántó vezetéknévét tüntette fel. 1892-ben készült fényképe alatt a kézírása olvasható, amellyel a Szántó nevet írta, s tiszta, gyakorlott vonásokat mutat. A két családnév együttes említése az 1909-ben Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* művében közölt téves Schäfer családnév pontosítását

51 Schossberger Henriknél segédként dolgozott Frigyes (nem egyértelmű kereskedő- vagy iparossegédként). Lettner aranyművesnél dolgozott Sándor. Aladár pedig 1882-ben VIII. b osztályos tanuló volt. MNL, OL K 150. 1882-1-1. 31999.

52 Munkácsi, 1939. 28.

53 Szántó, 1882a. 106.; 1842-ben a *Világ* hasábjain jelentek meg „[...] magunkat pedig egy nemzet-haláltól megmentendők az ellenünk irányzott idegen propagandát győzzük le, szilárd magyar nemzetiséggel[...]”. *Világ*, 1842. december 3. 787.

54 Szántó, 1882a. 106.

55 *Izraelita Tanügyi Értesítő*, 1925/1-3. 3.; Seligmann-Szántó néven, *Izraelita Tanügyi Értesítő*, 1935/11. 194.; *Pécsi Napló*, 1928. október 7. 4.

is szolgálhatta.⁵⁶ Szántó Eleázár a személynevét nem magyarosította. Születési anyakönyvében a Lázár név szerepelt.⁵⁷ A névváltoztatási kérelmi irataiban is váltakozva olvasható az Eleázár és a Lázár név. Ő maga azonban a kérelmét Eleázárként írta alá. Jóllehet soha nem fejtette ki miért nem változtatta meg a személynevét, mégis talán ez utalhat arra a tényre, hogy a zsidó felekezethez való kötődését nevében is meg akarta őrizni, és azt a társadalom tagjai számára is egyértelműsíteni.

Magyarországon 1844-ben vált hivatalos államnyelvvé a magyar.⁵⁸ A zsidóság körében a magyar nyelv használata ekkoriban még nem tekinthető széles körben elterjedt jelenségnek. Löw Lipót rabbi, aki magyarul prédikált, és magyar nyelvű folyóirat kiadására vállalkozott, maga is több nyelvet használt.⁵⁹ Goldziher Ignác a naplóját németül vezette.⁶⁰ Munk Adolf művében pedig a 19. századi zsidóság anyanyelvének a jiddist tekinti: „Anyanyelvünk a német-zsidó, amelyet ma is beszélnek a zsidók” (itt az 1890-es évekre utal).⁶¹ Ő maga magyarul igen nehézkesen beszélt, fia, Munkácsi Bernát azonban a magyar nyelvrokonság egyik legkiemelkedőbb kutatójává vált.⁶² Szántó Eleázár az osztrák tiszttel folytatott vitájában németül szólalt meg.⁶³ Adódik a kérdés, vajon németül vagy jiddisül beszélt-e? Szinte valamennyi alkalommal, amikor a nyelv kérdése felmerül, a németre hivatkozik, mint tanult és otthon használt nyelvre. „Érezünk, beszélünk, értünk, tudunk magyarul, de a német nyelv konokul tartja magát a családi életben mindenütt, hol magunk közt vagyunk”.⁶⁴ A tiszta német nyelv használatának elterjedtségét ő maga is cáfolja, hiszen az iskolában oktatott héber nyelvű szöveg németre fordítása kapcsán megjegyzi, hogy azt a tanulók úgysem értik.⁶⁵ Szántó Eleázár esetében mégis feltételezhetjük, hogy tudott

56 Szinnyei, 1909.

57 Israelitische Kirche, Geburtsregiszter (Kajászó izr. születési anyakönyv), 1813–1895. 1843/183. 55.

58 1844. évi. II. törvénycikk.

59 *Magyar Zsinagóga* magyar nyelvű kiadványa, *Ben Chananja* német nyelvű.

60 Goldziher, Ignaz: *Tagebuch*. (Hrsg. Alexander Scheiber.) Leiden: E. J. Brill, 1978.

61 Munk, 2002. 182.

62 Munk, Meir Ávrahám: *Munkácsi Bernát a nagy tudós, a budapesti Magyar Tudományos Akadémia tagja, a nagy pesti izr. hitközségiskolái tanfelügyelőjének származása*. In: Munk, 2002. 293–316.

63 Schichtancz, 1893b. 298.

64 Szántó Eleázár: A biblia eredeti szövege magyarra fordításának fontossága. I. *Az orsz. izraelita tanító-egyesület Értesítője*, 1877/6. 54. (Továbbiakban Szántó, 1877a.)

65 Szántó Eleázár: A biblia eredeti szövege magyarra fordításának fontossága. II. *Az orsz. izraelita tanító-egyesület Értesítője*, 1877/7. 62. (Továbbiakban Szántó, 1877b.)

németül. Apja, a kajaszószentpéteri rabbi művelt, felvilágosult ember hírében állt a kortársak körében. Tőle elsajátíthatta a német nyelv alapjait. A Hampel-féle iskolában német és magyar nyelven is tanultak. Szántó Eleázár írásában kifejezi, hogy a héber nyelv után a magyar a zsidóság második szent nyelve.⁶⁶ A zsidóság körében a magyar nyelv terjesztésének érdekében célkitűzéseket fogalmazott meg, és abban az iskolai oktatásnak, és a Tanítóegyesületnek is kulcsszerepet szánt. A magyarítóegyletek alapításának fontossága mellett 1877-ben br. Eötvös József szavaira hivatkozott: „A zsidók csak úgy magyarosodhatnak tökéletesen, ha a Bibliát magyar nyelven fogják előadni az iskolában”.⁶⁷ Szántó Eleázár véleménye szerint az iskolákban kell a magyar nyelv terjesztését elérni. Ebben Szántó úttörő szerepet játszott, hiszen a pécsi iskola magyarosításában is részt vállalt. Majd 1869-ben, amikor a pesti izraelita hitközség iskolájának vezetését átvette, az addig a magyar nyelvet nem tanító iskolában a magyarosodást elindította.⁶⁸ A Biblia fordításában úgy véli, nem elegendő csak részeket lefordítani, hanem az egész szöveg szükséges. Mendelssohn bibliafordítását tekinti a követendő példának.⁶⁹ Emellett történelmi párhuzamot von a spanyolországi zsidósággal. Vélekedése szerint, mivel a spanyol zsidók a Bibliát spanyolul tanulják, még négyszáz évvel az elűzésük után is spanyolul beszélnek egymás között a szétszórattatásban.⁷⁰ Ez a példa azonban nem igazán pontos, hiszen a szefárd zsidóság körében a ladinó, a spanyol és portugál nyelv használata egyaránt elterjedt. Sőt Magyarországon azok a családok, akik a gyökereiket Spanyolországba vezették vissza, már nem ezt a nyelvet beszélték. A Goldziher család a származását ugyan Spanyolországba vezette vissza, azonban a vándorlás során a német nyelv vált használatossá körükben.⁷¹ Szántó Eleázár ebbéli törekvése Löw Lipót példáját követi, hiszen a rabbi a magyar nyelvű szakfolyóiratában, a *Magyar Zsinagógában* kezdeményezi a héber szentírás magyar nyelvre történő átültetését már 1847-ben.⁷² Szántó Eleázár a célkitűzéseként maga is a Biblia egészének fordítását említi, azonban nem utal arra, hogy keresztény szerzők tollából származó bibliafordítások már

66 Szántó, 1877a. 53.

67 Szántó, 1877a. 55.

68 Schichtancz, 1893a. 44.

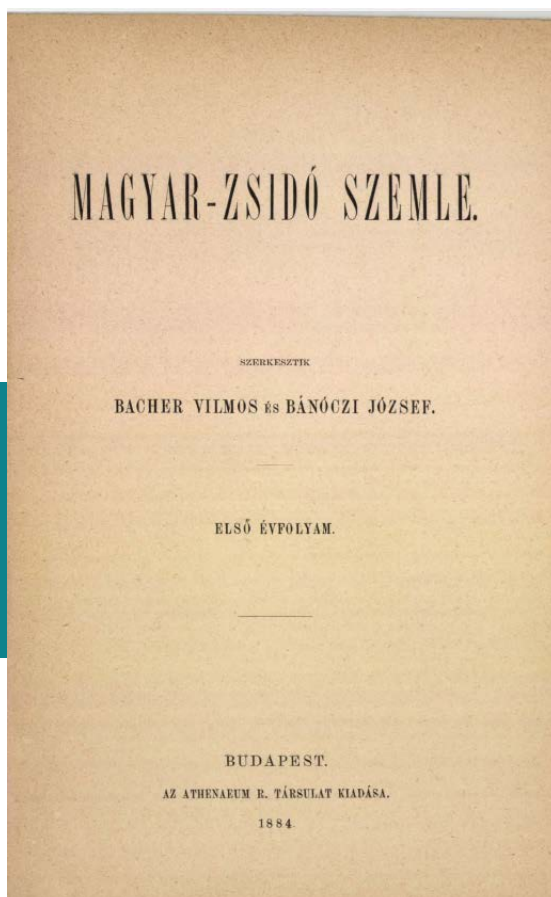
69 Szántó, 1877a. 54.

70 Szántó, 1877a. 54.

71 Goldziher maga is németül vezette a naplóját.

72 Eisler Máttyás, Löw Lipót. In: Ujváry, 2000. 543–544.

léteztek.⁷³ Szántó Eleázár a zsidó bibliafordítás megvalósulásának legfőbb akadályaként az ortodox tábor ellenállását tekinti, amely a magyar nyelv terjesztésének ügyét gátolja: „Ha tény tehát, hogy az ortodox iskolákban a biblia még sehol sem fordítatik magyar nyelvre.”⁷⁴ Bárd Rezső Szántó Eleázárnak a bibliafordítás ügyében végzett ösztönző munkájának sikerességét méltatta, azonban konkrét példát nem említett.⁷⁵ A teljes bibliafordítás már Szántó halála után, 1898–1907 között az IMIT gondozásában készült el.⁷⁶

*Magyar-Zsidó Szemle,
első évfolyam, 1884.
[Wikimedia Commons](#)*

73 A keresztény szerzőktől származó fordításokra nem utal. Az első teljes magyar bibliafordítás Károli Gáspár Vizsolyi Bibliája 1590-ben került kiadásra. A magyar nyelvű bibliafordításokról: Balogh Katalin: A magyar bibliafordítások: az IMIT Bibliához vezető út. In: Dobos Károly Dániel – Fodor György (szerk.): *Vízió és valóság: A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen 2010. október 28–29-én „A dialógus sodrában...” címmel tartott zsidó–keresztény konferencia előadásai*. Budapest: Új Ember Kiadó, 2011. 219–229.

74 Szántó, 1877b. 62.

75 Bárd, 1893. 64.

76 *Héber-Magyar Biblia*. IMIT, Budapest, 1908.

Szántó Eleázár az iskolák magyarosításának egyik eszközének tekintette a tankönyvkiadást, amelyet a Tanítóegyesület fennhatósága alá vont volna. Olyan kiadórendszer megszervezésére törekedett, amelyben az egyesület ad ki általuk jóváhagyott könyveket, és ezeket ajánlja az iskolákba.⁷⁷ Tervei szerint az egyesület a tankönyvkiadás révén jelentős bevételhez juthatott volna, amely jóvoltából olcsó, avagy ingyenes tankönyvek kiadását segíthette volna elő. Ezzel széles körben alkalmazható lett volna az oktatásban a magyar nyelvű tankönyv. Ennek gyakorlati megvalósulásaként a saját igazgatása alá tartozó iskolát említi,⁷⁸ valamint fontos megemlíteni, hogy a szerkesztésében megjelenő *Izraelita Tanügyi Értesítő* lapjain a magyar nyelvű olvasókönyvek ajánlása minden tanév kezdete előtt olvasható.⁷⁹ A tankönyvkiadásban a Tanítóegyesület soha nem szerzett kizárólagos jogot. Azonban jelentős sikereket ért el, hiszen bevételei valóban növekedtek, amelynek eredményeként segélyezőegyletet, ösztöndíjat hozhattak létre, továbbá a tanítók megélhetését is segítette.⁸⁰

Szántó Eleázárnak a magyar nyelv terjesztése ügyében kifejtett erőfeszítéseit a kortársai is nagyra tartották.⁸¹ Feladatának tekintette a Tanítóegyesületben a magyar nyelv bevezetését. Az ülések jegyzőkönyveit még 1870-ben is németül vezették, Szántó érkezése után már magyar nyelven kerültek bejegyzésre a napirendi pontok.⁸² Másfelől fontosnak vélte olyan lap indítását, amely a tanítókat szólítja meg. 1875. november 18-án indult útjára az *Orsz. izraelita tanító-egyesület Értesítője (1886-tól Izraelita Tanügyi Értesítő)*, ami már a kezdetektől magyar nyelven került kiadásra. A szerkesztői előszó szerint az egylet egy olyan közeg kiadását tervezte, amely az ország valamennyi vidéke között alkalmas a kapcsolattartásra, és közös cselekvésre buzdít.⁸³ A havilap nem titkoltan a magyar nyelv terjesztését célozta a tanítók körében. A folyóirat sikerességét igazolja, hogy egészen 1944-ig megjelent. Emellett ugyanakkor némileg féltékenyen tekintettek a tanügy rendezését központi kérdéssé

77 Szántó, 1877b. 61–62.

78 Szántó 1877a. 54.

79 Példaként említhető: Az elnökség, Kartársaink becses figyelmébe. *Izraelita Tanügyi Értesítő*, 1886/6.1; *Az országos izraelita tanítóegyesület kiadványai*, 1887/8. 130.

80 Bárd, 1893. 63–64.

81 Schichtancz, 1893a. 45.; Bárd, 1893. 62.

82 Schichtancz, 1893a. 45.

83 Seligman Eleázár vezércikke, *Az orsz. izraelita tanító-egyesület Értesítője*, 1875/1. 1.

emelő *Magyar-Zsidó Szemlére*, amely az ő „felségterületüknek” számító témákban értekezett:

Értesítőnk nagyobb, de fiatalabb testvére”, a „M. Zs. Szemle” és az „Izr. Tanügyi Értesítő” két testvérgyermek; amaz – többnyire papok, emez pedig tanítók számára van írva. „Hadd szóljanak amazok amabban az ő dolgaikról tudományosan a mint paphoz illik: mi pedig emebben saját dolgainkról csak úgy „minden-napiasan” mint taniótól [!] telik.”⁸⁴

Spitzer Ignác az *Izraelita Tanügyi Értesítő*ben arról számol be, hogy az 1883/84. évi iskolai statisztikai kimutatások értelmében 979 zsidó tanító közül már 944 tud magyarul, azaz csak a tanítók 3,5%-a nem.⁸⁵ Ezt saját erőfeszítéseik sikereként értelmezték. Szántó Eleázár utolsó írása is a laphoz kapcsolódott, amelynek soraiban a magyar nemzethez való ragaszkodás és a zsidó identitásához kötődés kifejezése kerül nyílt megfogalmazásra:

Az a lap pedig, melynek a szolgálatában mi állunk, hiveinek azt hirdeti, hogy közös a célunk: a magyar nemzeti iskola és a hazai tanítóság egységének keretén belül, neveljünk a hit- és hithagyományhoz szeretettel ragaszkodó jó – magyar hazafiakat.⁸⁶

Szántó Eleázár az *Izraelita Tanügyi Értesítő* szerkesztői posztját is betöltötte (1875–1890 között, majd 1892 szeptemberétől haláláig), kortársai burkolt és kevésbé burkolt kritikával illeték a magyar nyelvi regiszter alkalmazásával kapcsolatban: Bánóczi József szerint „úgy tűnhetett jó stiliszta” (azaz valójában nem volt az), míg Schichtancz Ármin sokkal nyíltabban fogalmazza ezt meg: „nem volt jó stiliszta”.⁸⁷ A havilapot lapozgatva ez az állítás kissé túlzónak tűnik. Goldziher naplóját olvasva azonban az is nyilvánvalóvá válik, hogy a magyar nyelvben legjárta-sabbakat sem kímélte a közvélekedés e téren: Goldziher Ignác Kann Emanuel pesti szatócstól érdemelte ki azt a megállapítást egy körlevél kapcsán, hogy „botrányos magyarsággal fogalmazta meg”, sőt „Elég szégyen, hogy a hitközség ilyen tudatlanokat alkalmaz.” Azonban a kor-

84 Seltman Lipót: Talmud-tóra intézetek. *Izraelita Tanügyi Értesítő*, 1886/16. 273.

85 Spitzer Ignác: A magyar zsidók népoktatásügye a lefolyt 1883/84-iki iskolai évben. *Az orsz. izraelita tanító-egyesület Értesítője*. 1885/1. 1–4.

86 Szántó Eleázár megjegyzése a *Néptanítók Lapjának* jubileumára. *Néptanítók Lapja*, 1893/10–11. 103.

87 Bánóczi, 1893. 42.; Schichtancz 1893b. 300.

szak kiemelkedő magyar nyelv kutatója sem kerülhette el a „bírálatot”: Fleisch József templomelöljáró egy Munkácsi Bernát által hozzá intézett levélre annyit reagált: „Ez nem tud magyarul.”⁸⁸

Zsidó identitás megőrzése – oktatás, vallási elkötelezettség, héber nyelv

1867-ben az emancipációs törvény bevezetésével a zsidó egyének polgárjogot nyertek az államtól.⁸⁹ Jóllehet a zsidó vallás recipiálására még nem került sor, a zsidóság ezt a törvényt a magyar társadalomba történő befogadásként értelmezte. Az elkövetkező évtizedekben a magyarrá válás folyamata, amelynek keretei soha nem kerültek egyértelmű körülhatárolásra, a zsidóságon belül megosztottságot szült. Az ortodoxia számára az 1871-ben a kormányzat által elismert szervezeti szabályzat biztosította a különállást.⁹⁰ A magyar társadalomhoz való közeledés az egyes ortodox irányzatok körében eltérő módon alig vagy egyáltalán nem valósult meg. A neológia táborát erősítők számára a magyar társadalomhoz való tartozás, és a zsidó identitás megtartása vált központi kérdéssé. A neológ tábor soraiba tartozó Szántó Eleázár írásai alapján az oktatás, vallás és héber nyelv tanításának ügyét egységben vizsgálta, és azok rendezésében vezető szerepet kívánt betölteni.

Magyarországon az iskolaügy helyzetét az 1868. évi 38. törvénycikk népoktatási törvénye szabályozta.⁹¹ Ennek tartalma az előírt tankötelezettségre vonatkozóan az ortodoxok ellenkezését váltotta ki a hagyományos oktatás kereteibe való beavatkozásra hivatkozva. A törvény bevezetésének eredményeként a felsőbb népiskola oktatás helyét a polgári iskolák, illetve a klasszikus műveltséget biztosító gimnáziumok vették át. Szántó Eleázár a népiskolai oktatás mellett szállt síkra, és ehhez kö-

⁸⁸ Goldziher Ignác: *Napló*. Budapest: Magvető Kiadó, 1984. 166.

⁸⁹ 1867 évi XVII. tc., <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86700017.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3D1867%2520> (Letöltés időpontja: 2024. augusztus 31.); a törvény létrejöttéről: Mezei Mór: Visszaemlékezés az emancipáció idejére. In: Bánóczi József (szerk.): *Évkönyv. 1918*. Budapest: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1918. 11–32.

⁹⁰ Zeke Gyula: Szakadás után... Adalékok a magyarországi zsidóság felekezeti irányzatainak társadalomtörténetéhez (1868–1949). In: Lendvai L. Ferenc – Sohár Anikó – Horváth Pál (szerk.): *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. I. Budapest: MTA Filozófiai Intézet, 1990. 152.

⁹¹ 1868. évi XXXVIII. tc. a népiskolai közoktatás tárgyában. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800038.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3D1868> (Letöltés időpontja: 2024. március 21.)

vetkezetesen ragaszkodott pályafutása során.⁹² Jóllehet a korszakban a *Magyar-Zsidó Szemle* folyamatosan napirenden tartja a zsidó ifjúság oktatási kereteinek megszervezésének a témáját,⁹³ Szántó Eleázár a célok megfogalmazása során nem utal az ott megjelent cikkekre. Ugyanakkor leközölte Seltman Lipót írását, amely a *Magyar-Zsidó Szemle* íróit az *Izraelita Tanügyi Értesítő* hatáskörébe való beavatkozással vádolta meg.⁹⁴

A zsidó hagyományos oktatás alapfokon a héderre, a talmud-tóra iskolákra, valamint a házitanítókra alapozódott, míg közép- és felsőfokon a jesivákra.⁹⁵ A héder egy minden korosztályt egy helyiségben oktató magániskolának számított. Az olyan településeken, ahol néhány család élt, a szülők magántanítókat fogadtak. A talmud-tóra iskolák a hitközségek által ellenőrzött oktatási intézmények voltak. Az állami tantervet azonban egyik oktatási forma sem követte.⁹⁶ Ezeket az intézményeket a köznyelv zugiskola néven emlegette. Jóllehet az 1877. évi rendelet értelmében a héber hitoktatást végző iskolák nem tartoztak a zugiskolák körébe.⁹⁷ Szántó Eleázár 1885-ben „Cheder és a zugiskola” címmel írt cikkében állást foglal az ügyben, és sajátos értelmezést ad az egyes iskolatípusoknak.⁹⁸ Ebben ő maga is elismeri, hogy léteznek olyan iskolák, amelyek nem követik az állami tantervet, és képesítés nélküli tanítókat alkalmaznak. Véleménye szerint ezeket kell „zugiskoláknak” tekinteni, azonban a 'cheder' más kategóriába tartozik. A galíciai határmenti településeken virágzik ez az intézményforma, amelyet a vallási fanatizmus tart életben, írja. Szegényes az oktatott tananyag, a rabbi nem tanítja a héber nyelvet, a tanulók zsoltárokat magolnak és Salamon bölcs mondásait. A rabbik nem ügyelnek az oktatás módszerére és színvonalára. Cikkében az ortodoxia ellen emeli fel a hangját, amely irányzat tagjai a hagyományos oktatásra hivatkozva a Tanítóegyesület támogatásával

92 Szántó Eleázár: Kell-e zsidó gymnasium? *Az orsz. izraelita tanító-egyesület Értesítője*, 1885/3. 33–34. (Továbbiakban Szántó, 1885a.); Radó Vilmos: A zsidó népiskolák. *Az orsz. izraelita tanító-egyesület Értesítője*, 1885/9. 129–133.

93 Bányai Viktória: Az ifjúság megtartása. A hitoktatás kérdése a *Magyar-Zsidó Szemle* első évfolyamaiban. *Régió*, 2016/1. 148–160. DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i1.98>

94 Seltman, 1886. 273.

95 Bányai Viktória – Varga Bálint: Hagományos és modern oktatás. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel: *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest: Aposztróf kiadó, 2013. 67.

96 A zsidó oktatásügyről: Bányai Viktória: *Zsidó oktatásügy Magyarországon, 1780-1850*. Budapest: Gondolat, 2005.

97 Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon*. II. Pozsony: Kalligram, 2012. 160.

98 Szántó Eleázár: Chéder és a zúgiskola. *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885/1. 38–41. (Továbbiakban: Szántó, 1885b.)

kiadott „zsidó szellemű magyar és német könyveket” nem hajlandók elfogadni.⁹⁹ Az oktatási tananyag, illetve a modern pedagógiai módszertan alkalmazása körül kibontakozó ortodox és neológ nézetkülönbség szorosan kapcsolódott a felekezeti kérdésköréhez. Szántó Eleázár írásaiban kettősség mutatkozik meg a témában. Báró Eötvös Józsefre hivatkozva 1886-ban kijelenti, hogy a „paedagógia független a felekezeti ségtől”, de azt is hozzáteszi, hogy létezik zsidó pedagógia, amely a mózesi tanításokon nyugszik.¹⁰⁰ Ugyanakkor a különböző oktatási szinteken egymásnak ellentmondó álláspontot képvisel. Az elemi oktatás szintjén a zsidó felekezeti iskola fenntartásának a fontosságát hangsúlyozza.¹⁰¹ Emiatt folyamatos támadások érik: 1882-ben egy ortodox szaktekintélyre hivatkozó cikkekre reagálva fejti ki, amennyiben a katolikusok és a protestánsok lemondanak a felekezeti iskoláikról, megteszi ezt a zsidóság is. Úgy véli ennek feladása a zsidóság hitének a védőgátjának a lebontását eredményezné.¹⁰² 1888-ban a *Magyar Paedagógiai Szemle* hasábjain idézik a *Néptanodában* megjelent „A zsidó gymnasium” cikket, amelyben Szántó Eleázárt a felekezeti ügyben kettős állásfoglalással vádolják meg. Eszerint amíg elemi szinten a zsidó iskolák fenntartását pártolja, addig középiskolai szinten éppen ellenkezőleg, annak létrejötté ellen emel szót.¹⁰³ A népiskolai oktatás ügyét szíven viselő Szántó Eleázár a gimnáziumi oktatás kiszélesítésének kérdésében 1885 márciusában írt cikke felveti a kérdést: „Kell-e zsidó gimnázium?”.¹⁰⁴ A zsidó gimnázium alapítása elleni érvelését két indokkal támasztja alá: az egyikben gyakorlati haszontalanságára utal, míg a második szerint a zsidóság egészére veszélyt rejt magában. Úgy véli az 1870-es évek törekvései irányozták elő a felekezeti iskolák, így a gimnáziumok alapítását, de saját korában ez már idejétmúlt, mivel az állam és az egyház különválásának folyamata zajlik. Vélekedése szerint az 1880-as években egy zsidó felekezeti gimnázium alapításáért történő küzdelem a magyar társadalom részéről újabb kérdések felvetését eredményezi. Mindez veszélyeket rejt, és az antiszemiták malmára hajtja

99 Szántó Eleázár: Egy orthodox nyilatkozat a Pesti Naplóban. *Az orsz. izraelita tanító-egyesület Értesítője*, 1882/9. 137–138. (Továbbiakban Szántó, 1882b)

100 Szántó Eleázár: Elnöki megnyitó. *Az orsz. izraelita tanító-egyesület Értesítője*, 1885-1886/7. 118. (Továbbiakban Szántó, 1885c)

101 Szántó, 1882b. 138.

102 Szántó, 1882b. 138.

103 Szócső: Az időszaki sajtó „viszhang”-ja mint közvélemény. *Magyar Paedagógiai Szemle*, 1888/2. 42–44.

104 Szántó, 1885a. 33–34.

a vizet, akik az emancipációs törvények visszavonásának indokául a zsidóság különállóságát emlegetik fel.¹⁰⁵ 1884-ben már hangot is ad az antiszemitizmus hatásának: „Még az antiszemitizmust is kell, hogy fel-
említsem, ámbár bennünket csak mint zsidókat, mint hitükhöz hiven
ragaszkodó polgárokat érinti; mert mint tanítók nem igen éreztük.”¹⁰⁶
A gimnázium alapítását feleslegesnek ítéli, mivel maga az intézmény
nem nyújt olyan képezést, ami a zsidó ifjúságnak az elhelyezkedésben
segítséget jelentene. Szerinte a tanulókat a gimnáziumi oktatás felé
terelni azért is felelőtlenség, mivel az iskolából kilépve nem tudnak az
állami szférában elhelyezkedni. Az oktatás így nem állíthat jövőbeli
célokat a tanulók elé. Fiait sem íratta gimnáziumba.

A *Magyar-Zsidó Szemle*, a *Tanügyi értesítő*, és az *Egyenlőség* lapjain a
zsidó tanügy helyzetének ismertetése fontos szerepet kapott. Az eman-
cipációs jogok biztosítása után egyre gyakrabban hangzanak fel az
aggodalom hangjai a neológ irányzatot követők körében a vallási elide-
genedés, és az ifjúság körében tapasztalható tudáscsökkenés okán.¹⁰⁷

„A hazai zsidó ifjúságban tehát, a milyennek az most mutat-
kozik, nincsenek meg a zsidóság jövőbeli erősödésének vagy
csak nyugodt fejlődésének feltételei; a vallási közömböségtől
s történelmi járatlanságtól nem várhatunk sikeres védekezést
kifelé s egészséges fejlődést befelé.”¹⁰⁸

Az ortodoxok gyermekeiket főként saját felekezeti iskoláikba írtatták,¹⁰⁹
a neológok azonban gyakran nem hitközségi iskolák látogatását tették
lehetővé utódaik számára. A statisztikai adatok alapján a pesti izraelita
hitközség alá tartozó területeken az 1883/84. évi felmérés szerint 947 fő
tanult csak hitközségi iskolában, míg 5554 fő nem hitközségi iskolában.¹¹⁰

105 Pölöskefői és kürtösy Istóczy Győző (1842–1915) képviselő és borosjenői Tisza Kálmán (1830–1902) miniszterelnök vitája az országgyűlésben az emancipációs törvény eltörlését célzó folyamodványról, 1882. február 18. In: Komoróczy, 2013. 736–749; Sturm Albert: Kétezeregy százhetvennégy választó. *Egyenlőség*, 1882. november 26. 1–2.

106 Szántó Eleázár: Visszapillantás. *Az orsz. izraelita tanító-egyesület Értesítője*, 1884/1. 1.

107 Konrád Miklós: Egy kudarc anatómiája. Neológ vallásoktatás a dualizmus korában. In: Sasfi Csaba – Ugrai János (szerk.): *Iskola, művelődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószövei*. Budapest: Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2017. 331–352.

108 Enyedi Mátyás: Ifjúságunk s a zsidóság. *Magyar-Zsidó Szemle*, 1887/3. 164.

109 Munk Adolf saját tépelődéséről ad számot, amikor fiát zsidó elemi után gimnáziumba írtatta. Munk, 2002b. 296–297.

110 A pesti izraelita hitközség költségvetése. *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884/2. 148–149.

Ennek oka az elemi hitközségi iskolák alacsony számában is kereshető.¹¹¹ Jóllehet az 1868. évi népoktatási törvény (1868. évi XXXVIII. tc.) rendezte a hitoktatás kérdését, valójában nem segítette elő annak fejlődését. Az 1-2 órás engedélyezett időtartam nem adott elegendő teret sem a hatékony oktatásnak, sem a héber nyelv alaposabb elsajátításának. A vallási elidegenedés ellen, valamint a tudatlanság leküzdésére a korszakban a megoldást a héber nyelv oktatásában látták.¹¹² A szent nyelv tanulása a zsidó identitás megerősödésével egyidejűleg a hagyományok elsajátítását is lehetővé tette.

Szántó Eleázár cikkeiben maga is keresi a vallási elidegenedés okát. 1885-ben írta meg az „Angol hittérítők Budapesten” című cikkét, amelyet először a *Magyar-Zsidó Szemle*-ben, majd 1886-ban az *Egyenlőség*-ben közölt.¹¹³ A cikkben a Magyarországon az 1840-es évektől az evangélikus lelkészek pártfogását élvező „angol” misszionárius tevékenység kezdeteiről, és annak saját korában érezhető hatásairól ír. Valójában ez nem az angol misszió, hanem a skót misszió tevékenysége, jóllehet az angol misszió is jelen volt az országban.¹¹⁴ A skót misszió Hold utcában megalapított oktatási intézménye ingyenes oktatással csábította a tanulókat, és igen hamar nagy népszerűsége tette szert a zsidó szülők körében.¹¹⁵ Löw Lipót már 1844-ben foglalkozott e kérdéssel, és a skót misszió sikerességének egyik kulcsát az evangélikus lelkészek és a zsidó közösség jó viszonyára vezette vissza. Ő az áttérések mögött mögöttes szándékot, így gazdasági előnyöket és társadalmi felemelkedést is sejtett.¹¹⁶ Az 1880-as években a misszió iskolájában a szülők reverzálissal engedélyezték, hogy gyermekeik ne a saját, hanem a misszió hittanóráját látogassák. „A zsidó ház többé nem templom, zsidó nevelésről szó sincs.”

111 1888-ban a fővárosi zsidó népiskolák száma 31 volt. Lásd: Tanügy. *Magyar-Zsidó Szemle*, 1888/8. 501.

112 Löwy Mór: A középiskolai hitoktatás kérdéséhez. *Magyar-Zsidó Szemle*, 1886/3. 70–77.

113 Szántó Eleázár: Angol hittérítők Budapesten. *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885/6. 373–376. (Továbbiakban Szántó, 1885c.); Szántó Eleázár: Angol hittérítők Budapesten. *Egyenlőség*, 1886. december 5. 4–5.

114 A zsidók megtérítésére az angol missziót Joseph Samuel Christian Frederich Frey alapította 1809-ben, London Society for promoting Christianity among the Jews néven. Frey, Joseph Samuel C. F.: *Narrative of the Rev. Joseph Samuel C. F. Frey*. New York, 1934. A Skót misszió John Duncan vezetésével 1818-ban alapult meg. A skót misszió tevékenységéről: Kovács Ábrahám: Ballagi Mór és a Skót Misszió: megtérés, áttérés vagy kitérés? Egy liberális protestáns zsidó életútjának kezdete. *Confessio*, 1997/3. 109–125.

115 Szántó, 1885c. 374.

116 Löw, Leopold: Gendschreiben an herrn Dr. Jos. Szekács, Prediger der evang. Gemeinde zu Pesth. *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, 1844. 681–690.

– fogalmazta meg véleményét Szántó Eleázár.¹¹⁷ Otthon a gyermekek a vallási elidegenedést tapasztalják, bekerülve a misszió iskolájába nem tanulják sem a magyar, sem a héber nyelvet, és vallási nevelésben sem részesülnek. A felelősséget a szülőkre hárítja, mégis viszonylag enyhébb hangvétellű a cikke a kortársai véleményéhez viszonyítva. Hiszen az *Egyenlőség* hasábjain Szabolcsi Miksa „Nevelőnők”, avagy Strausz Adolf „Guvernántok” cikkében a családanyák és nők magatartását kritizálták, akik hagyják kihunyni a családon belül a vallási hagyományokat, és nem tesznek eleget a zsidó társadalom által elvárt nevelési feladatuknak.¹¹⁸ Szántó Eleázár azonban kihangsúlyozza, hogy a jövő nemzedékének a valláshoz való visszatalálása csak a hitközség, a szülők és az iskola közös erőfeszítésével történhet meg. A szülők feladata, hogy ellenálljanak a missziós iskola „csábításának”, és a gyermekeiket ne írassák oda. 1890-ben az *Izraelita Tanügyi Értesítő* lapjain a „Héber tanfolyamok” cikkében átfogóbban értelmezi a vallási elidegenedést, és már új álláspontra helyezkedik a kérdésben.¹¹⁹ Véleménye szerint saját korában a tudatlanság nem újkeletű, ahogyan 1869-ben sem volt az, míg a vallási elidegenedés az, amely folyamatosan teret hódít a zsidóság körében:

...a régiek tudatlansága vallásos dolgokban felérte a mai tudatlanságot”, illetve „A régi tudatlan nem ismerhette ugyan a valóságát, de szakadatlanul gyakorolta, mert ugyanezt tette az egész környezete. A mai nem gyakorolja és nem látja gyakorolni.”¹²⁰

Ezért szükséges a hitoktatás és a héber nyelv oktatásának ügyét rendezni. E két területet egységként kellene kezelni, azonban a múltban, ahogyan írta, külön héber nyelv- és külön vallástanárt alkalmaztak az iskolákban.¹²¹ Ugyanakkor nem említi, hogy a hitoktatás terén egységes tanterv kidolgozására több tervezet is benyújtásra került.¹²²

Szántó Eleázár szerint a nyelv- és hitoktatás kérdését rendezni kell az elemi hitközségi iskolákban. A korábbiakkal ellentétben úgy véli, sem a

117 Szántó, 1885c. 375.

118 Szabolcsi Miksa: Nevelőnők. *Egyenlőség*, 1898. február 6. 1–2.; Strausz Adolf: Guvernántok III. *Egyenlőség*, 1900. március 25. 3–4.

119 Szántó Eleázár, Héber tanfolyamok. *Magyar-Zsidó Szemle*, 1890/1. 51–59. (Továbbiakban Szántó, 1890.)

120 Szántó, 1890. 54.

121 Szántó, 1890. 51.

122 Például: Hitoktatási tantervek. Közli: főtit. Löw Immánuel. III. Szeged. *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884. 410–411; Tantervről: Moskovits, Aron: *Jewish Education in Hungary (1848–1948)*. New York: Bloch Publishing Company, 1964. 129–131.

társadalom, sem a család nem segít ebben. Az iskolák feladata a vallásos nevelés. Ehhez pedig idő kell. 1884-ben a héber nyelvoktatás kereteit részben a népiskolán belül képzeli el, példaként említette a hitközség fiúiskoláját.¹²³ A lányiskolai oktatás terén Szántó Eleázár igen szűkszá-
vúan nyilatkozott. Jóllehet a téma az *Izraelita Tanügyi Értesítő* lapjain is megosztottságot szült. Klein Salamon szegedi tanító jelentése szerint a bácskai iskolában a lányoknak nem lehet a Bibliát olvasniuk, mert olyan fejezetek vannak benne, ami „a nőnem egyéni természetével meg nem egyezik”.¹²⁴ Szántó Eleázár a kérdést rövidre zárva kijelenti: Rosenfeld József orosházi főrabbi támogatná az elképzelést, hogy lányok is tanulják héber eredetiben a Bibliát, de a programját részletesebben kellene kifejteni. Ő maga a tanuló ifjúság esetében a héber nyelv oktatásának terjesztését támogatja, amely egy általánosító megjegyzés.¹²⁵ Írásaiban nem tesz említést a hitközségi és nem hitközségi iskolák tanterveinek kü-
lönbségéről. Hiszen amíg egy nem hitközségi fenntartású iskolában csupán két óra áll rendelkezésre a vallási oktatásra, addig a hitközségi iskolákban ez hetente 8-10 óra is lehetett. Ezért ez utóbbi intézmények-
ben nyílik lehetőség a nyelvoktatásra. Valójában Szántó Eleázár emiatt javasolja a héber nyelvoktatás területén nyelvtanfolyamok alapítását 1884-ben a nem hitközségi iskolák tanulói számára. Megemlítette, hogy a Síp utcában és a Lipótvárosban már található egy-egy ilyen tanfolyam. A szülők kötelessége anyagi és időbeli ráfordítással a gyermekeiket eljuttatni ezekre a tanfolyamokra, amelyek a nyelvtanulás mellett a vallási hagyományok megismerésében és elsajátításában is segítséget nyújtanak. 1890-ben azonban már látja, hogy ezek a nyelvtanfolyamok nincsenek megszervezve, és csak tengődnek.¹²⁶ Továbbra is ösztönzi ezen intézmények újraszervezését, mert ez lehet a kulcs a zsidó ifjúság valláshoz való kötődésének a megteremtésében, ellenkező esetben a hit nélküli élet, sőt a kitérés fog teret hódítani soraikban.¹²⁷ Programjának kidolgozása ugyanakkor nem igazán részletes. Bár a tanévkezdetkor ajánlott könyvek között a héber olvasókönyvek szerepelnek,¹²⁸ a héber

123 Szántó Eleázár: Népiskolai Olvasókönyvek. *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884/9. 570–575. (Továbbiakban Szántó, 1884.a.)

124 Klein Salamon: A héber tananyag az iskoláinkban. *Izraelita Tanügyi Értesítő*, 1888/9. 146.

125 Szántó Eleázár: A biblia a lányiskolában. *Izraelita Tanügyi Értesítő*, 1888/12. 206.

126 Szántó, 1890. 57.

127 Szántó, 1890. 57.

128 Erre szolgálhatnak példaként az 1887. évi ajánlások: Müller Adolf *Héber ABC* könyve, illetve Benkő Gyula *Héber ABC és olvasókönyv* műve.

nyelv tanulását a Biblia olvasása révén képzele el.¹²⁹ Szántó Eleázár cikkeinek feltűnő jellegzetessége, hogy egyes programjainak a megfogalmazásakor nem említi a kortársai vonatkozó cikket.

Összegzés

Szántó Eleázár a modernizáció kihívásaira, a magyar társadalomban lezajló változásokra nem csupán reagált, hanem ezek mentén tervezett, célkitűzéseket fogalmazott meg. Cikkeiből és barátai visszaemlékezéseiből egy zsidó identitásához ragaszkodó magyar hazafi portréja bontakozik ki, aki a neológ táborhoz tartozott. A különböző témákban megjelent írásai az adott korszak aktualitásaira hívják fel a figyelmet. Nyílt, személyes konfrontációt kortársaival nem vállalt, de cikkeiben megfogalmazott programjaihoz, megoldási javaslataihoz következetesen ragaszkodott. Talán egyetlen esetben, a névváltoztatása kapcsán érhető tetten kételkedés saját tette okán. Kortársai vélekedése szerint a zsidó társadalom körében a magyarosítás ügyében végzett tevékenysége terén, a könyvkiadásban, illetve a tanítók segélyezésében valódi sikereket ért el. Ugyanakkor az emancipáció után a zsidó társadalmon belül elharapózó vallási közönyösség visszaszorítása és legyőzése, a Biblia magyarra való fordításának ügye, az iskolai oktatás és a héber nyelv kereteinek a kialakításának feladata az utódaira maradt. Ebben a tágabb értelemben családtagjának számító Munkácsi Bernát végez majd érdemi munkát.¹³⁰

129 Szántó 1890. 59.

130 *A Pesti Izr. Hitközség vallásoktatásának egyetemes tanterve és ifjúsági tiszteletének szabályzata*, 1891; Munkácsi Bernát: *Pályám kezdete. Izr. Tanügyi értesítő*, 1925. 1–3, 15–19, 4–5, 59–65; Bányai Viktória: *Munkácsi Bernát (1860–1937) tanfelügyelői tevékenysége. Nyelvtudományi Közlemények*, 107, 2010. 284–292.